

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ У ВІКОВОМУ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ТА ЙОГО АКСІОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ

Встановлено, що феноменологічний аналіз є різновидом описових, якісних досліджень і має на меті виявити базові структури суб'єктивного досвіду, основоположні духовні інтенції та особистісні смисли, які спрямовують поведінку людини. Підтверджено, що у процесі феноменологічного аналізу консультативних випадків відбувається ідентифікація, лінгво-психологічне означення і психосемантична генералізація базових структур суб'єктивного досвіду клієнта у їх зіставленні з віковими нормативами особистісного розвитку.

Ключові слова: екзистенція, феноменологічний аналіз, вікове екзистенційне консультування, вікові нормативи розвитку особистості, ідентифікація, лінгво-психологічне означення, психосемантична генералізація.

Постановка проблеми. У вітчизняній теорії і практиці психологічного консультування екзистенційний напрям представлений недостатньо, хоча його потреба очевидна. Так, в основі екзистенційних криз може бути смерть, перехідні періоди як в особистому житті, так і в професійній діяльності, прийняття безповоротних рішень, раптова ізоляція, пошуки сенсу життя, тобто проблеми, що перебувають у компетенції вікового екзистенційного консультування.

Серед українських науковців опора на екзистенційні та феноменологічні ідеї простежується в парадигмі вчинку В.А. Роменця, суб'єктному підході В.О. Татенка, концепціях особистісно-орієнтованого виховання І.Д. Беха, життєвогосвіту Т.М. Титаренко, потенціалу людського буття І.П. Манохи, аксіопсихіки й аксіогенезу З.С. Карпенко, екзистенційної гри В.П. Москальця, самоактивності М.Й. Боришевського, психології відповідальної поведінки М.В. Савчина, герменевтичних студіях Н.В. Чепелевої, психосеміотичному підході Н.Ф. Каліної, раціогуманістичному підході Г.О. Балла, концептуальних засадах надання психологічної допомоги О.Ф. Бондаренка, О.С. Кочаряна, В.Г. Панка, Т.С. Яценко.

Західна екзистенційна філософсько-психологічна традиція представлена такими іменами, як Л. Бінсвангер, М. Босс, М. Бубер, Дж. Б'юджентал, М. Гайдеггер, А. Камю, С. К'єркегор, Р. Мей, Ж.-П. Сартр, П. Тілліх, В. Франкл, К. Ясперс, І. Ялом та ін. В центрі їхньої уваги перебували питання, пов'язані з висвітленням проблем аналізу екзистенції і становлення екзистенційної психології, психотерапії й консультування як філософського праксису.

У контекст екзистенційної парадигми органічно вписався феноменологічний напрям трактування людського існування, започаткований Ф. Brentano-Штумпфом, М. Вертгеймером, Е. Гуссерлем, А. Джорджі, В. Кааом, В. Келером, К. Коффкою,

М. Мерло-Понті, Е. Мінковським, В. Шаппом, Е. Штраусом та ін. З позиції феноменологічного підходу людина як об'єкт вивчення не може піддаватися типологізації, бо вона в принципі автентична, унікальна й самодостатня.

Історично склалося так, що в Україні психологічне консультування і психотерапія зазнавали дискримінації з боку влади. Для тоталітарного режиму з його орієнтацією на людину як на одиницю натовпу, зріла особистість, яка проявляє свободу в думках і вчинках, становить смертельну загрозу. Ситуація змінилася лише в середині 80-х років минулого століття, що було пов'язано з демократизацією суспільства. Незважаючи на досить розмаїту палітру досліджень екзистенційної та феноменологічної проблематики, завдання їх інтеграції й технологізації у форматі вікового психологічного консультування досі не розв'язане.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні предметного тезауруса, умов, принципів і процедур здійснення феноменологічного аналізу у віковому екзистенційному консультуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екзистенціалізм – одна з найвпливовіших філософських течій ХХ століття, що визнає первинною онтологічною даністю буття людини у світі (життєвий світ), представлене синкретичною єдністю суб'єкта й об'єкта і презентоване першому в інтенціональному полі свідомості у вигляді безпосереднього досвіду переживань.

До генеалогічного дерева екзистенціалізму належать чимало видатних філософів (А. Бергсон, М. Бердяєв, В. Віндельбанд, М. Гайдеггер, Г. Гегель, Е. Гуссерль, В. Дільтей, А. Камю, М. Мерло-Понті, Ф. Ніцше, П. Рікер, Ж.-П. Сартр, Л. Шестов, К. Ясперс та ін.). Проте безпосередній початок екзистенціалізму пов'язаний з іменем С. К'єркегора, який першим сформулював поняття "екзистенція" – "внутрішнє" буття, що поступово переходить у "зовнішнє". Значно вплинули на формування та розвиток екзистенціалізму також "філософія життя" й особливо феноменологія німецького філософа Е. Гуссерля.

Літературні витоки екзистенціалізму, можливо, найбільш численні й стародавні. Екзистенційні мотиви, особливо такі, як прагнення до свободи, усвідомлення свого місця у світі, пошук сенсу життя, прийняття неминучості смерті та інші, можна знайти в літературно-мистецьких творах усіх часів і народів, у тому числі й українського (В. Ван-Гог, Е. Дега, Ф. Достоєвський, Е. Мане, К. Моне, П. Пікассо, В. Стефанік, Л. Толстой, Леся Українка, А. Чехов, Т. Шевченко та ін.).

Початок європейської екзистенційної психології, як і екзистенційної психології загалом, пов'язують з іменами видатних швейцарських психіатрів – Л. Бінсвангера та М. Босса. Вони спробували перенести "нову онтологію" М. Гайдеггера на проблеми

вивчення індивідуального буття й зібрали при цьому багатий емпіричний матеріал (клінічні випадки Е. Вест, Л. Фосс, Ілзе та ін.). Розвиток сучасної екзистенційної психології та психотерапії пов'язаний з такими іменами, як Е. Ван-Дорцен, Р. Лейнг, А. Ленгле, Е. Спінеллі, В. Франкл та ін.

Американська гілка екзистенційної психології продовжила традиції американської гуманістичної психології як опозиція біхевіоризму і психоаналізу. Екзистенційні погляди простежуються насамперед у наукових студіях Дж. Б'юджентала, А. Маслоу, Ф. Перлза, К. Роджерса, Е. Фромма, але найбільш послідовно викладені у працях Р. Мея та І. Ялома.

Розвиток екзистенційних ідей у вітчизняній психології знаходимо у трактуваннях психології людського вчинку В.А. Роменця, суб'єктного підходу В.О. Татенка, життєвого світу Т.М. Титаренко, потенціалу людського буття І.П. Манохи, аксіопсихіки й аксіогенезу особистості З.С. Карпенко, екзистенційної гри В.П. Москальця.

На сьогодні до найбільш яскравих, оригінальних і перспективних напрямів розвитку російської екзистенційної психологічної думки слід віднести "психологію переживання" Ф.Ю. Василюка, "психологію смислу" Д.О. Леонтєва і "психологію глибинного спілкування" С.Л. Братченка.

Екзистенційна психологія досліджує базові екзистенційні проблеми, як-от: проблеми часу, життя і смерті, проблеми свободи, відповідальності й вибору; проблеми спілкування, любові й самотності; проблеми сенсу й абсурдності існування.

Феноменологічне обґрунтування людської екзистенції базується на запереченні каузальності й визнанні мотивації та розуміння – цілісного телеологічного зв'язку явищ, що перебувають у життєвому світі суб'єкта. Оскільки каузальність не причетна до поведінки, то лише мотивацію і розуміння слід вважати реально діючими принципами, які застосовуються в екзистенційному аналізі поведінки.

Глибинною психологічною підставою мотивації є переживання цінностей, що спричинює відповідальний вільний особистісний вибір з наявного кола можливостей. Висловлюючись мовою екзистенціалістів, людина може вибрати автентичне життя, або неавтентичне (М. Гайдеггер), "нечесність" (Ж.-П. Сартр). В.О. Татенко називає цю життєву стадію поняттям "мудрість". Екзистенціалісти вважають, що людям для того, щоб здійснити мудрий вибір, необхідно усвідомити можливості власного існування. Це означає, що вони повинні бути відкритими для того, щоб їхні латентні можливості розкрилися.

Спосіб буття особистості може бути описаний екзистенційною формулою, яка складається з трьох екзистенціалів: 1) уявлення про характер причинності (ціннісної мотивації); 2) образ кінцевої мети; 3) імперативне уявлення про шляхи досягнення цієї мети (Ю.В. Тихонравов).

Оскільки уявлення, що входять в екзистенційну формулу, діалектичні, тобто виступають результатом з'єднання апіорних і апостеріорних уявлень, то сама ця формула не залежить від безпосереднього й буденного досвіду, однак останній може слугувати підставою для її коректування, яке проявляється в логічній заміні одного уявлення на інше. Крім ординарного, або базового досвіду, існує екстраординарний, або екзистенційний досвід (до якого також можна віднести трансцендентний і містичний види досвіду), що впливають на екзистенційний вибір людини.

Історичними формами екзистенційних уявлень є: релігія, мораль, культура, цивілізація, політика, а також техніка і мистецтво, які зберігають у собі специфіку екзистенційної формули, що бере участь в їх конституюванні.

Якщо мета психотерапії (навчання, управління) полягає у виявленні тих внутрішніх сил, які рухають даною людиною, то спочатку необхідно визначити історичний вплив етнопсихологічних екзистенційних уявлень спільноти, до якої належить клієнт вікового екзистенційного консультування.

Вікове екзистенційне консультування є комплексним видом психологічного консультування, який поєднує в собі конститутивні особливості індивідуального, з власної ініціативи, орієнтованого на рішення консультування і здійснюється в парадигмальному просторі екзистенціалізму.

У форматі вікового екзистенційного консультування співвідносяться завдання реалізації особистістю інтимного проекту життєздійснення, зміцнення й гармонізації Я-концепції з нормативними рамками вікових стандартів особистісної зрілості. Вікове екзистенційне консультування працює з нежорстко фіксованими віковими нормами особистісного розвитку, що дозволяє клієнту опертися на раніше використовувані ресурси саморозвитку ("Схема розвитку" Е. Коуен).

Сфера компетенції вікового екзистенційного консультанта – допомога клієнтові в усвідомленні своєї свободи й потенціалу розвитку, становленні його унікального екзистенційного модусу, сприяння розширенню ціннісно-сислової свідомості клієнта з метою здійснення оптимальних виборів, прийняття ним відповідальності за наслідки своїх вчинків тощо. З цією метою екзистенційно орієнтовані консультанти використовують п'ятикрокову модель психотерапевтичного інтерв'ю (консультативної бесіди), авторами якої є А. Айві, М. Айві та Л. Саймек-Даунінг.

Виклад основного матеріалу. Феноменологічне дослідження людської екзистенції засноване на констатації онтичної позиції суб'єкт-об'єктної нероздільності буття-у-світі, відтак потребує описового розумінневого підходу до тлумачення психічних явищ (М.Гайдеггер).

Визначено, що феноменологічний аналіз є різновидом описових, якісних досліджень і має на меті встановити базові структури суб'єктивного досвіду, основоположні духовні інтенції та особистісні смисли, які спрямовують поведінку людини.

Важливими завданнями феноменологічного аналізу у віковому екзистенційному консультуванні є встановлення позиції клієнта в темпоральному (життєвий шлях) і просторовому (життєвий світ) вимірах, ідентифікація модусів існування, валідація феноменологічних описів. Дослідниця життєвого шляху людини Т.М. Титаренко виокремлює сім його етапів.

Узагальнення відомих процедур феноменологічного аналізу дозволяє виділити декілька ключових моментів: отримання описів, виокремлення структурних смислових блоків переживання досвіду, їх уточнення і смислове ущільнення засобами психологічної мови; встановлення загального смислового зв'язку й узагальнення всього протоколу.

Стандартна схема застосування феноменологічних процедур зводиться до послідовності: редукція, образна зміна та інтуїтивне розуміння сутностей (за А. Джорджі).

Феноменологічний аналіз консультативного випадку переживання себе-у-світі здійснено згідно з алгоритмом: 1) схоплення смислу цілого; 2) виокремлення смислових одиниць у психологічній перспективі при фокусуванні на феномені буття клієнта; 3) переклад природної мови клієнта на психологічну мову опису даного феномена; 4) синтез перетворених смислових одиниць в узагальнені твердження про досвід переживання.

У поданій нижче таблиці представлено смислові одиниці, виділені в описі досвіду переживання смерті друга (кроки 1-3 описаного вище алгоритму). Ліва колонка (А) – це первинний безпосередній опис, який цілком відповідає мові клієнта, а права колонка (Б) – це смислові одиниці, викладені психологічною мовою, яка безпосередньо розкриває феномен вивчення.

Таблиця 1

Феноменологічний аналіз досвіду переживання смерті друга

(А) Всі елементи, які існують в описі Н. (про Н. згадується у 3 особі)	(Б) Безпосередньо виявлені елементи опису в термінах, які розкривають феномен вивчення
1	2
(1) Основною причиною, що змусила Н. звернутися до редакції з цим листом, стала безглузда смерть його студентського друга В. Н. – 50-річний чоловік.	(1) Смерть близького друга викликала у Н. тривогу, тому він написав листа до редакції.
(2) Річ у тім, що у В. на роботі, з його ж вини, виникли серйозні проблеми.	(2) Н. вважає, що у проблемах його друга В. на роботі винен сам В.

(3) Дружина В. у цей час перебувала у лікарні, і не знайшлося більше людини, яка б у цю скрутну годину морально підтримала В., підказала б імовірні шляхи виходу із складного становища.	(3) Товариш Н. відчував потребу в сторонній моральній підтримці, але ні від кого її не отримав. Дружина могла б підтримати його, однак вона перебувала у лікарні.
(4) Тож В. Обрав найпростіший і найбезглуздіший спосіб вирішення усіх проблем – він добровільно пішов із життя. <i>Добровільно піти із життя – самогубство.</i>	(4) Н. вважає, що самогубство, яке вибрав його друг, – це найпростіший і найбезглуздіший спосіб піти із життя.
(5) Цілком логічно виникає запитання: "Чому Н. не допоміг В. нічим, не відвернув біду?". Річ у тім, що В. і Н. жили в різних містах, про трагічний випадок Н. довідався із запізненням,	(5) Н. дізнався про трагічний випадок із запізненням, тому відчуває провину за те, що у скрутний для В. час його не було поруч.
(6) та й сам Н. потребує чіткої моральної підтримки, кваліфікованої поради. Ось уже майже два роки через тяжке захворювання Н. майже не виходить із квартири, яка для нього стала тюрмою, адже у свої неповні 50 років він звик до повсякденного спілкування з людьми, до праці. І тепер Н. все ще ніяк не можез викнути до теперішнього свого становища.	(6) Зараз через важку хворобу Н. відчуває потребу в моральній підтримці і сторонній допомозі – так само, як колись його друг В.
(7) У Н. різко погіршився апетит, почалися головні болі, час від часу з'являється відчуття занепокоєння, страху. А не так давно голову Н. заповнили нав'язливі думки: "Навіщо йому потрібне таке життя, адже це суцільна фізична і моральна мука, а піти самому з життя так легко й зовсім не страшно".	(7) Крім фізичного болю, Н. відчуває біль відчаю, занепокоєння і страх. Самогубство його друга В. тепер стало для Н. власною ідеєю, яку він стосовно себе вже не вважає безглуздою. У такий момент Н. не відчуває страху, тому міг піти із життя, але не зробив цього.
(8) І лише завдяки молитві та спогадам про маму й сина Н. вдалося вирватися з полону цих думок.	(8) Колись друг Н. не отримав очікуваної сторонньої допомоги, яка могла би врятувати йому життя, тому Н. не чекає на допомогу інших, він сам її знаходить для себе через зв'язок із Богом, матір'ю і сином.
(9) Тож Н. звертається до газети з проханням, щоб на її сторінках, якщо є така можливість, виступив фахівець-психолог і порадив, як людям чинити в різноманітних екстремальних станах душі, коли в них пропадає інтерес до життя, а разом з ним гинуть віра, надія, любов. <i>Екстремальні стани душі – межові переживання.</i>	(9) Н. вже не просить допомоги для себе, він відчуває потребу допомогти іншим людям у межових ситуаціях. Його лист до редакції з проханням опублікувати думку психолога – це перший крок на цьому шляху.

На останньому (четвертому) етапі поданого вище алгоритму дослідник синтезує інтегральний смисл, що міститься в перетворених локальних смислових одиницях, у послідовний опис психологічної структури випадку, з метою обґрунтованого вибору психотехнічних прийомів впливу на клієнта.

З метою виявлення сформованості рівня екзистенційних уявлень клієнтів було розроблено опитувальник, який містить 16 пар тверджень, що групуються за принципом семантичного диференціалу. Клієнтам було запропоновано з кожної пари тверджень вибрати одне – те, що відповідає суб'єктивній оцінці власної феноменологічної моделі світосприйняття. Екзистенційні твердження охоплюють наступні теми: свобода вибору, відповідальність, розуміння сенсу життя, любов, базова ізольованість, непередбачуваність, нестійкість буття, визначення кінцевості існування і тих наслідків, які впливають з відповідних екзистенційних настановлень. Опитування проводилося двічі – до консультування й після. Результати відповідей 48 клієнтів віком від 21 до 52 років, які були отримані до консультування, свідчать про високий рівень сформованості екзистенційних уявлень у 22 (46%) клієнтів, середній рівень – у 17 (35%) клієнтів і низький рівень – у 9 (19%) клієнтів. Завершили консультування 26 клієнтів, з них 17 (65%) клієнтів виявили високий рівень екзистенційних уявлень і 9 (35%) – середній рівень. При цьому 7 клієнтів перемістилися з середнього рівня на високий, 2 – з низького рівня на середній рівень і 7 клієнтів залишилися на тому ж рівні (середньому), що і до консультування, так само як і 10 клієнтів з високим рівнем сформованості екзистенційних уявлень.

Встановлено, що екзистенційні уявлення за умови їх виявлення, опрацювання і осмислення клієнтами мають вирішальне значення для ефективного, "життєзмінюючого" екзистенційного консультування.

Ефективність психологічного консультування залежить також від того, якою мірою в ньому враховуються екзистенційні чинники – базова ізольованість і відповідальність за вибраний модус свого існування, мужність бути собою в непередбачуваних обставинах життя і перед лицем смерті. На підтвердження сказаного може слугувати описаний вище терапевтичний випадок, який має на меті показати наступне: якщо людина, перебуваючи в автентичному стані усвідомленості буття, усвідомлює процес власного самотворення, то це дає їй сили змінитися. Тому так важливо активізувати ті екзистенційні чинники, які переміщують людину із буденного (звичного, стереотипного) в автентичний модус існування, що дає їй можливість глибоко зануритися в свою екзистенційну ситуацію, розмірковуючи про те, що поза даним місцем і часом становить трансцендентний хронотоп існування людини.

Аналіз консультативної практики показує, що екзистенційні проблеми, на противагу інструментальним, мають суб'єктивний, аксіологічний характер, які можна згрупувати їх наступним чином:

По-перше, це проблеми самоідентичності, саморозуміння й пошуку сенсу життя, що знаходять свій вияв у питаннях: Хто Я? Для чого живу? Де моє місце у світі?

По-друге, проблеми, пов'язані з вибором життєвого шляху й вирішенням дилем, особливо моральних, що стосуються проектування власного життя, самореалізації, самовизначення, самообмеження. Виражені у питаннях: Ким я хочу бути? Що для мене є найважливішим і найкращим?

По-третє, проблеми, пов'язані зі ставленням людини до абсолютних цінностей, з почуттям відповідальності, з диференціацією добра і зла, з усвідомленням кінцевості й прийняттям факту неминучості смерті; а також проблеми особистої соціальної активності та діалогічних стосунків індивіда з іншими. Знаходять свій вияв у наступних питаннях: Що я повинен робити, якщо хочу бути доброю людиною? Що є для мене смерть і страждання? Якою є інша людина для мене? Яким є Бог для мене?

В результаті проведеного феноменологічного теоретико-емпіричного дослідження можна зробити такі **висновки**:

1. Феноменологічний простір людської екзистенції представлений інтенціональним змістом свідомості суб'єкта, чуттєвим референтом якої є безпосередній досвід переживання, а рефлексивним – особистісні цінності.

2. Феноменологічний аналіз екзистенційних консультативних випадків відбувається за узагальненим алгоритмом: ідентифікація, лінгво-психологічне означення і психосемантична генералізація базових структур суб'єктивного досвіду клієнта у їх зіставленні з віковими нормативами особистісного розвитку.

3. Ефективність застосування феноменологічного аналізу в роботі з клієнтами засвідчує позитивна динаміка особистісного зростання клієнтів у вирішенні власних проблем: прийняття автентичного модусу існування, опора на інтернальний локус контролю, розширення сфери ціннісно-сислової свідомості, зміцнення актуалізаторських тенденцій у поведінці тощо.

Перспектива екзистенційно-феноменологічних досліджень вікового психологічного консультування пов'язана з можливістю ширшого застосування феноменологічних і герменевтичних процедур, запозичень із психосемантичного й психосеміотичного підходів.

1. Паркулаб О.Г. Психотехнічні аспекти екзистенціального консультування / Паркулаб О.Г. // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 152 – 158.
2. Паркулаб О.Г. Характеристика лінгво-експресивних компонентів герменевтичної ситуації екзистенціального консультування / Паркулаб О.Г. // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 139 – 147.
3. Паркулаб О.Г. Психотерапевтичний альянс у практиці екзистенційного консультування / Паркулаб О.Г. // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ.: Плай, 2002. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 276 – 284.
4. Паркулаб О.Г. Філософські засади екзистенціальної психології / Паркулаб О.Г. // Вісник Харків. ун-ту. – Серія психологія. – 2002. – Ч. 2. – № 550. – С. 240 – 248.

5. Паркулаб О.Г. Історико-психологічні лики екзистенційної парадигми / Паркулаб О.Г. // Вісник Харків. ун-ту. – Серія психологія. – 2002. – № 576. – С. 147 – 154.
6. Паркулаб О.Г. Людина як екзистенційно-психологічний феномен / Паркулаб О.Г. // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 271 – 280.

It have been found out, that phenomenological analysis is a variety of discretional, qualitive researches, that are aimed on setting basic structures of subjective experience, fundamental spiritual intentions and personal senses, that direct the behavior of the human being. Corroborates, that in the process of phenomenological analysis of the consultative cases the identification, lingual-psychological determination and psycho-semantic generalization of basic structures of subjective experience of the client in their confrontation with age standards of personal progress appears to take place.

Key words: *existential, phenomenological analysis, age existential consulting, age standards of the progress of the personality, identification, lingual-psychological determination, psycho-semantic generalization.*